

ГІГІЄНА ДІТЕЙ, ПІДЛІТКІВ І МОЛОДІ

HYGIENE OF CHILDREN, ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE

<https://doi.org/10.32402/hygiene2021.71.167>

УДК 159.913:616-053.71:373.54

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО СТАНУ ТА ЕМПАТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІВЧАТ І ЮНАКІВ ВПРОДОВЖ НАВЧАННЯ В СТАРШИХ КЛАСАХ СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ГІГІЄНІЧНІ АСПЕКТИ

Сергета І.В., Браткова О.Ю., Серебреннікова О.А.

Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, м. Вінниця

Мета. Метою роботи є визначення особливостей психічного стану та емпатичних здібностей дівчат і юнаків впродовж навчання в старших класах сучасного закладу освіти.

Об'єкт і методи дослідження. Дослідження проводились на базі ряду закладів середньої освіти м. Вінниці серед 399 учнів віком від 15 до 17 років. Для оцінки особливостей психоемоційної організації особистості використовувалась методика кольірних виборів Люшера, для вивчення депресивних проявів – психометрична шкала Цунга, для оцінки астеничних проявів – особистісний опитувальник Малкової, для вивчення емпатичних здібностей – особистісний опитувальник Бойка.

Результати дослідження та їх обговорення. Під час визначення характеристик психічного стану виявлене поступове погіршення досліджуваних показників впродовж часу перебування в старших класах сучасної середньої школи, що в значно більшій мірі виражене серед юнаків. Виявлено, що рівень показників депресивних проявів в учнівському середовищі зменшується як у дівчат, так і у юнаків, децю підвищуючись у віці 17 років, причому саме серед представниць жіночої статі його величини є достовірно вищими ($p < 0,05-0,01$). Протягом часу спостережень як серед дівчат, так і серед юнаків спостерігається зростання рівня показників, що визначають рівень розвитку астеничних проявів. Результати, отримані у разі вивчення емпатичних здібностей, засвідчують той факт, що в структурі розподілу досліджуваних показників суттєво переважають показники, які засвідчують низький рівень розвитку емпатичних здібностей, причому інтегральний рівень емпатії у дівчат є суттєво вищим, ніж у юнаків.

Висновки. В ході проведених досліджень визначені особливості психічного стану та емпатичних здібностей дівчат і юнаків впродовж навчання в старших класах сучасного закладу освіти.

Ключові слова: учні, заклад освіти, астеничний стан, депресивний стан, емпатичні здібності, гігієнічні аспекти.

FEATURES OF THE MENTAL STATE AND EMPATHETIC ABILITIES OF YOUNG GIRLS AND YOUNG BOYS DURING THE SENIOR CLASSES OF THE MODERN EDUCATIONAL INSTITUTION: HYGIENIC ASPECTS

*I.V. Serheta, O.Yu. Bratkova, O.A. Serebrennikova
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia*

Objective. *The purpose of the work is to determine the peculiarities of the mental state and empathetic abilities of young girls and young boys during the senior classes of a modern educational institution.*

Materials and methods. *The research was conducted on the basis of educational institutions in Vinnytsia among 399 students aged 15 to 17 years. To assess the peculiarities of the psychoemotional organization of the individual the method of color elections of Lusher was used, to study depressive manifestations – Zung psychometric scale, for assessing asthenic manifestations – Malkova personal questionnaire, to study empathetic abilities – Boyko personal questionnaire.*

Results. *During the definition of the characteristics of the mental state a gradual deterioration of the investigated indicators during the time of stay in the senior classes of modern school, which is greatly pronounced among young men. It has been found that the level of indicators of depressive manifestations in the pupils environment decreases both in young girls and young men, slightly increasing at the age of 17 years, and it was among the representatives of the female gender of its values were reliably higher ($p < 0,05-0,01$). During the observation time, both among young girls and among boys there is an increase in the level of indicators that determine the level of development of asthenic manifestations. The results obtained in the event of studying empathetic abilities certified the fact that in the structure of the distribution of the investigated indicators significantly dominated by indicators that certified the low level of empathetic abilities, and the integral level of empathy in young girls was substantially higher than young people.*

Conclusions. *In the research, the peculiarities of the mental state and empathetic abilities of young girls and young boys during the senior classes of the modern educational institution are determined.*

Keywords: *pupils, education institution, asthenic state, depressive state, empathetic abilities, hygienic aspects.*

Визначення і оцінка особливостей психічного стану та емпатичних здібностей дівчат і юнаків впродовж навчання в старших класах сучасного закладу освіти є невід'ємним компонентом здійснення комплексної оцінки рівня розвитку та ступеня сформованості особливостей особистості учнів сучасної школи [1,2]. Дійсно, надмірні інтелектуальні навантаження, як правило, супроводжуються мобілізацією вищої нервової діяльності і серцево-судинної системи, що відбувається на тлі наростання астенії, депресії та явищ емоційного реагування у відповідь на події, які відбуваються, причому найбільш важко адаптуються до навчання особи, котрі мають відхилення у стані здоров'я [1,5,6,7]. До того ж характер спрямування перебігу процесів адаптації осіб, які навчаються, до умов перебування, у багатьох аспектах, визначається особистісними характеристиками вищої нервової діяльності та особливостями вегетативних реакцій у відповідь на вплив навчального навантаження [2,4,6].

Мета роботи. Метою наукової роботи є визначення особливостей психічного стану та емпатичних здібностей дівчат і юнаків впродовж навчання в старших класах сучасного закладу освіти.

Об'єкт і методи дослідження. Дослідження проводились на базі ряду закладів середньої освіти м. Вінниці серед 399 учнів, в тому числі 203 дівчат і 196 юнаків віком від 15 до 17 років.

Для розкриття особливостей психоемоційної організації особистості та деталізації емоційних переживань обстежуваних осіб до комплексу психодіагностичних методик, що використовувались, як їх невід'ємна складова, була включена тестова методика колірних ви-

борів (адаптований Л.Н. Собчик варіант колірної тесту Люшера), яка полягала в тому, що досліджуваному пропонувалося обрати з розташованих перед ним 8 кольорових карт "найбільш прийнятний" колір. Після вилучення першої кольорової карти, знов пропонувалося обрати найбільш сприятливий колір з тих, що залишились, поки всі картки не були відібрані. Інтерпретація одержаних результатів проводилась на підставі аналізу послідовності колірної ряду в залежності від позиції, яку займав кожний колір [3].

Ще однією важливою характеристикою психічного стану підлітків є ступінь вираження депресивних проявів (знижений настрій, субдепресія тощо), визначався за на підставі використання психометричної шкали Цунга, розробленої на підставі застосування ряду діагностичних критеріїв рівня поширення депресивних рис, які розглядаються та аналізуються безпосередньо досліджуваним і використовуються для здійснення диференційної діагностики депресивних станів та станів, що надзвичайно наближені до депресії, а також для проведення скринінг-діагностики в ході масових досліджень. Згідно з наведеною методикою результати дослідження відповідають одному з чотирьох ступенів зниження настрою. Так, результат нижче 49 балів засвідчує, що особи не мають на момент проведення дослідження будь-яких депресивних проявів, у межах від 50 до 59 балів – незначне зниження настрою, наявність легкої депресії ситуативного або невротичного генезу, у межах від 60 до 69 балів – значне зниження настрою, розлади депресивного змісту або масковану депресію, вище 70 балів – глибоке зниження настрою, наявність істинного депресивного стану [3].

Наявність астеничного стану серед підлітків визначалась за допомогою опитувальника, створеного Малковою. Слід відзначити, що під терміном "астеничний стан" розуміють психічний стан, що характеризується загальною і, перш за все, психічною, слабкістю, підвищеною виснаженістю, дратівливістю, зниженням продуктивності психічних процесів, розладами сну, фізичною слабкістю, іншими вегетативно-соматичними порушеннями тощо. Ступінь вираження астенії оцінюється в 4-х діапазонах: перший діапазон - від 30 до 50 балів – відсутність астенії, другий діапазон – від 51 до 75 балів – слабка астения, третій діапазон – від 76 до 100 балів – помірна астения і четвертий діапазон - від 101 до 120 балів – виражена астения [3].

Зрештою, особливості вироблення навичок встановлення адекватних та емоційно-сприятливих міжособистісних відносин серед підлітків вивчались за допомогою методики діагностики рівня емпатичних властивостей Бойка, що передбачає визначення стану критеріальних показників характеристик інтегрального, раціонального, емоційного та інтуїтивного каналів емпатії, установок, що сприяють емпатії, "проникаючої" здатності в емпатії та її ідентифікації. Оцінки за кожною шкалою можуть варіювати в межах від 0 до 6 балів і вказують на значущість конкретного параметра в загальній структурі емпатії. Проте шкальні оцінки виконують тільки допоміжну роль в інтерпретації основного показника, а саме інтегрального рівня емпатії. Його сумарний показник може змінюватися у межах від 0 до 36 балів: 30 балів і вище - дуже високий рівень емпатії, 29-22 - середній рівень емпатії, 21-15 – знижений рівень емпатії, менше 14 балів - дуже низький рівень емпатії. Наявність як дуже низького, так і надмірно високого рівня емпатії не є сприятливим для розвитку особистості, так як обидва стани можуть призвести до виникнення проблем у спілкуванні з оточуючими або розвитку яскраво вираженого синдрому емоційного вигорання [3].

Результати дослідження та їх обговорення. В ході визначення провідних характеристик психічного стану на підставі використання методики колірних виборів Люшера було виявлене поступове погіршення досліджуваних показників впродовж часу перебування в старших класах сучасної середньої школи, що в значно більшій мірі було виражене серед юнаків. Так, якщо результати, отримані під час проведення оцінки значень, що визначались у 15-річних дівчат і юнаків були цілком порівняними, то вже у віці 16 років і, насамперед, у віці 17 років спостерігались досить виражені зміни негативного змісту, які засвідчували появу несприятливих за своїм характером проявів з боку психічного стану та емоційної сфери (табл. 1).

Таблиця 1. Показники нервово-психічного стану учнів за даними методики колірних виборів Люшера у динаміці навчання, бали.

Позиції розташування кольорів	Час досліджень	Групи учнів				p _{л-ю}
		Дівчата		Юнаки		
		n	M±m	n	M±m	
Перша позиція	15 років	47	3,27±0,29	35	3,37±0,35	>0,05
	16 років	50	3,44±0,30	34	3,11±0,32	>0,05
	17 років	50	3,08±0,29	39	3,84±0,41	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
Друга позиція	15 років	47	3,87±0,32	35	3,28±0,32	>0,05
	16 років	50	3,30±0,24	34	3,17±0,35	>0,05
	17 років	50	4,02±0,29	39	3,79±0,42	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
Третя позиція	15 років	46	3,97±0,34	34	3,55±0,35	>0,05
	16 років	50	3,46±0,32	34	4,05±0,34	>0,05
	17 років	50	3,50±0,35	39	3,89±0,33	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
Четверта позиція	15 років	46	4,04±0,31	34	4,05±0,35	>0,05
	16 років	50	3,09±0,30	34	3,20±0,31	>0,05
	17 років	50	4,52±0,31	39	3,69±0,33	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	<0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	<0,001		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
П'ята позиція	15 років	46	4,23±0,32	34	4,41±0,38	>0,05
	16 років	50	4,16±0,29	34	4,67±0,35	>0,05
	17 років	50	4,44±0,28	39	4,20±0,35	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
Шоста позиція	15 років	46	5,28±0,33	34	5,32±0,39	>0,05
	16 років	50	5,34±0,26	34	5,58±0,35	>0,05
	17 років	50	4,82±0,27	39	5,41±0,30	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
Сьома позиція	15 років	46	5,84±0,28	34	5,64±0,29	>0,05
	16 років	50	5,76±0,27	34	6,38±0,29	>0,05
	17 років	50	5,86±0,27	39	5,28±0,30	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		<0,01		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		

Позиції розташування кольорів	Час досліджень	Групи учнів				Р _{д-ю}
		Дівчата		Юнаки		
		n	M±m	n	M±m	
Восьма позиція	15 років	46	5,47±0,29	34	6,02±0,38	>0,05
	16 років	50	6,62±0,22	34	5,73±0,34	<0,05
	17 років	50	5,92±0,29	39	5,97±0,28	>0,05
	p ₁₅₋₁₆	<0,01		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		

Розглядаючи показники, що займали перші 2 місця у структурі досліджуваних характеристик і відображали мету щодо здійснення типової повсякденної діяльності, а також способи і засоби її досягнення, слід було зазначити, що найкращими, виходячи із навчально-значущої точки зору були дані, властиві для 15-річних дівчат і 16-річних юнаків, натомість, найгірші показники реєструвались серед 17-річних підлітків. В ході аналізу показників, що займали наступні місця та визначали особливості самооцінки ситуацій, в яких переважно перебували сучасні учні, а також особистісні мотиваційні установки окремих школярів у структурі виконання як навчальної, так і позанавчальної діяльності, звертав на себе увагу той факт, що найкращими, були результати, властиві для дівчат у віці 16 років та юнаків у віці 15 років, найгіршими – показники, властиві для підлітків у віці 17 років.

Зрештою, дані, отримані в ході аналізу показників, що були розташовані на двох останніх позиціях і засвідчували ступінь реалізації потреб людини, які перебувають у стадії пригнічення і тому є нереалізованими, в повній мірі були подібні до попередніх. Зокрема, найкращі з них, передусім з прогностично-значущої точки зору, реєструвались у ході проведення досліджень також серед 16-річних дівчат та 15-річних юнаків, найгірші – знов серед 17-річних дівчат і юнаків.

З метою визначення ступеня поширення в учнівському середовищі депресивних розладів та проявів, властивих для депресивних станів під час виконання наукової роботи використовувалась психометрична шкала Цунга для самооцінки депресії, що включала у свою структуру визначення таких важливих самооціночних параметрів депресивних станів, як наявність та ступінь поширення проявів зниженого настрою, соматичних і психомоторних симптомів депресії, а також ознак роздратованості та нерішучості.

В ході проведених досліджень виявлено, що впродовж часу спостережень рівень показників депресивних проявів в учнівському середовищі зменшувався як серед дівчат, так і серед юнаків, дещо підвищуючись у віці 17 років, причому саме серед представниць жіночої статі його величини були достовірно вищими протягом кожного із досліджуваних вікових періодів ($p < 0,05-0,01$) (табл. 2). Загалом серед дівчат у віці 15 років значення критеріальних показників депресії, що визначались, становили $41,03 \pm 1,02$ балів, серед дівчат у віці 16 років – $39,58 \pm 0,85$ балів (3,5%; $p > 0,05$), серед дівчат у віці 17 років – $40,94 \pm 0,93$ балів (0,2%; $p > 0,05$), серед юнаків – відповідно $37,56 \pm 0,81$ балів, $36,76 \pm 1,16$ балів (2,1%; $p > 0,05$) та $36,86 \pm 1,06$ балів (1,9%; $p > 0,05$). Серед структурних особливостей показників, які визначались, слід було відзначити виражену перевагу значень, що засвідчували відсутність будь-яких депресивних проявів, а тим більше розладів. Серед дівчат і юнаків у віці 15 років їх питома вага складала 78,8% та 98,0%, серед дівчат і юнаків у віці 16 років – відповідно 96,2% та 94,0%, серед дівчат і юнаків у віці 17 років – відповідно 86,8% та 96,0%. Разом з тим частка показників, що засвідчували наявність легкої депресії ситуативного або невротичного генезу, у 15-річних дівчат становила 21,2%, у 16-річних дівчат – 3,8%, у 17-річних дівчат – 13,2%, у 15-річних, 16-річних і 17-річних юнаків була надзвичайно стабільною, складаючи відповідно 2,0%, 4,0% та знову 2,0%. Цікаво, що кількість осіб, які мали особистісні розлади депресивного змісту була незначною – лише серед юнаків у віці 17 років був виявлений 1 учень з маскованою депресією (2,0%) та серед юнаків у віці 16 років – 1 школяр з істинним депресивним станом (2,0%).

Таблиця 2. Особливості вираження показників депресивного і астеничного станів учнів за даними психометричної шкали Цунга та особистісного опитувальника Малкової в динаміці навчання, бали.

Показники	Час досліджень	Групи учнів				p _{д-ю}
		Дівчата		Юнаки		
		n	M±m	n	M±m	
Рівень вираження депресивного стану	15 років	52	41,03±1,02	51	37,56±0,81	<0,01
	16 років	53	39,58±0,85	50	36,76±1,16	<0,05
	17 років	53	40,94±0,93	50	36,86±1,06	<0,01
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	>0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		
Рівень вираження астеничного стану	15 років	52	46,67±1,44	51	44,09±1,48	>0,05
	16 років	53	45,52±1,53	50	42,58±1,84	>0,05
	17 років	53	50,84±1,94	50	45,66±1,73	<0,05
	p ₁₅₋₁₆	>0,05		>0,05		
	p ₁₆₋₁₇	<0,05		>0,05		
	p ₁₅₋₁₇	>0,05		>0,05		

Протягом періоду спостережень як серед дівчат, так і серед юнаків спостерігалось зростання рівня показників, що визначали рівень розвитку характеристик астеничного стану на підставі використання особистісного опитувальника Малкової (див. табл. 2). Так, серед 15-річних дівчат і юнаків їх значення склали відповідно 46,67±1,44 балів і 44,09±1,48 балів, серед 16-річних дівчат і юнаків – відповідно 45,52±1,53 балів (2,5%; p>0,05) і 42,58±1,84 балів (3,4%; p>0,05), серед 17-річних дівчат і юнаків – відповідно 50,84±1,94 балів (8,9%; p>0,05) і 45,66±1,73 балів (3,6%; p>0,05). Суттєві гендерні розбіжності реєструвались лише серед підлітків у віці 17 років (p<0,05).

Під час проведення аналізу структурного розподілу досліджуваних показників було з'ясовано, що, по-перше, як серед дівчат, так і серед юнаків переважали величини, притаманні стану без астенії, по-друге, ступінь вираження розвитку астеничних проявів серед дівчат була значно вищими у порівнянні з юнаками. Зокрема, серед 15-річних учнів питома вага дівчат без проявів астенії складала 65,4%, питома вага юнаків – 78,4%, із слабкою астеною – відповідно 32,7% та 21,6%, із помірно вираженою астеною – відповідно 1,9% та 0%, серед 16-річних учнів питома вага дівчат без проявів астенії складала 73,6%, питома вага юнаків – 80,0%, із слабкою астеною – відповідно 22,6% та 18,0%, із помірно вираженою астеною – відповідно 3,8% та 0%, серед 17-річних учнів питома вага дівчат без проявів астенії складала 58,5%, питома вага юнаків – 76,0%, із слабкою астеною – відповідно 34,0% та 20,0%, із помірно вираженою астеною – відповідно 7,5% та 4,0%. Необхідно зазначити, що виражена астенія в ході проведених досліджень була виявлена тільки у 1 юнака у віці 16 років.

З метою здійснення поглибленої оцінки емпатичних здібностей підлітків застосовувався особистісний опитувальник, розроблений Бойко, що був спрямований на визначення здатності людини емоційно сприймати іншу людину, проникнути до її внутрішнього світу, прийняти її зі всіма думками та почуттями. В ході проведених досліджень було виявлено, що інтегральний рівень емпатії був надзвичайно стабільним у віковому аспекті, складаючи серед дівчат і юнаків у віці 15 років – 19,69±0,53 балів і 17,54±0,43 балів, серед дівчат і юнаків у віці 16 років – відповідно 19,64±0,51 балів (0,3%; p>0,05) і 17,84±0,59 балів (1,7%; p>0,05), серед дівчат і юнаків у віці 17 років – відповідно 19,94±0,59 (1,3%; p>0,05) балів і 17,84±0,50 балів (1,7%; p>0,05). В той же час не міг не звернути на себе увагу той факт, що інтегральний рівень емпатичних здібностей у дівчат був суттєво вищим, ніж у юнаків (p<0,05–0,01) (табл. 3).

Таблиця 3. Показники рівня вираження емпатичних здібностей учнів за даними особистісного опитувальника Бойка у динаміці навчання, бали ($M \pm m$; n ; p).

Показники емпатичних здібностей	Час досліджень	Групи учнів				$p_{д-ю}$
		Дівчата		Юнаки		
		n	$M \pm m$	n	$M \pm m$	
Інтегральний рівень емпатії	15 років	52	19,69±0,53	51	17,54±0,43	<0,01
	16 років	53	19,64±0,51	50	17,84±0,59	<0,05
	17 років	53	19,94±0,59	50	17,84±0,50	<0,01
	p_{15-16}	>0,05		>0,05		
	p_{16-17}	>0,05		1		
	p_{15-17}	>0,05		>0,05		
Раціональний канал емпатії	15 років	52	2,88±0,16	51	2,70±0,17	>0,05
	16 років	53	2,56±0,16	50	2,94±0,20	>0,05
	17 років	53	2,94±0,17	50	3,24±0,17	>0,05
	p_{15-16}	>0,05		>0,05		
	p_{16-17}	>0,05		>0,05		
	p_{15-17}	>0,05		<0,05		
Емоційний канал емпатії	15 років	52	3,40±0,20	51	2,94±0,19	>0,05
	16 років	53	3,05±0,19	50	2,52±0,17	<0,05
	17 років	53	3,28±0,15	50	2,74±0,17	<0,05
	p_{15-16}	>0,05		>0,05		
	p_{16-17}	>0,05		>0,05		
	p_{15-17}	>0,05		>0,05		
Інтуїтивний канал емпатії	15 років	52	3,01±0,21	51	3,05±0,18	>0,05
	16 років	53	3,50±0,20	50	2,84±0,20	<0,05
	17 років	53	3,24±0,23	50	2,82±0,19	>0,05
	p_{15-16}	>0,05		>0,05		
	p_{16-17}	>0,05		>0,05		
	p_{15-17}	>0,05		>0,05		
Установки, що сприяють емпатії	15 років	52	3,59±0,21	51	3,09±0,18	>0,05
	16 років	53	3,52±0,17	50	3,08±0,21	>0,05
	17 років	53	3,86±0,18	50	3,14±0,20	<0,01
	p_{15-16}	>0,05		>0,05		
	p_{16-17}	>0,05		>0,05		
	p_{15-17}	>0,05		>0,05		
“Проникаюча” здатність в емпатії	15 років	52	3,38±0,17	51	2,90±0,19	>0,05
	16 років	53	3,26±0,15	50	3,42±0,16	>0,05
	17 років	53	3,13±0,17	50	2,82±0,16	>0,05
	p_{15-16}	>0,05		<0,05		
	p_{16-17}	>0,05		<0,01		
	p_{15-17}	>0,05		>0,05		
Ідентифікація в емпатії	15 років	52	3,40±0,18	51	2,84±0,20	<0,05
	16 років	53	3,62±0,17	50	3,04±0,17	<0,05
	17 років	53	3,49±0,20	50	3,08±0,16	>0,05
	p_{15-16}	>0,05		>0,05		
	p_{16-17}	>0,05		>0,05		
	p_{15-17}	>0,05		>0,05		

Водночас у структурі розподілу досліджуваних показників, як серед дівчат, так і серед юнаків суттєво переважали показники, які засвідчували знижений рівень розвитку емпатичних здібностей, питома вага яких у віці 15 років становила відповідно 55,8% і 78,4%, у віці 16 років – 54,8% і 56,0%, у віці 17 років – 56,6% і 70,0%. Достатньо значною, особливо серед представників чоловічої статі, була частка величин, що визначали дуже низький рівень розвитку досліджуваних показників – 9,6% серед 15-річних дівчат і 11,8% серед 15-річних юнаків, 7,5% серед 16-річних дівчат і 24,0% серед 16-річних юнаків, 11,3% серед 17-річних дівчат і 18,0% серед 17-річних юнаків. В той же час серед представниць жіночої статі більш значною була питома вага величин, які засвідчували середній рівень розвитку характеристик емпатичних здібностей, що становили у віці 15 років відповідно 32,7% і 9,8%, у віці 16 років – відповідно 37,7% і 20,0%, у віці 17 років – відповідно 30,2% і 12,0%. Дуже високий рівень емпатії відзначався лише у 1 дівчини у віці 15 років і 1 дівчини у віці 17 років.

Поступово підвищувались в динаміці досліджень, що проводились, показники, які визначали особливості раціонального каналу емпатії і, отже, спрямованість уваги, сприйняття та мислення на сутність іншої людини, з якою має справу досліджувана особа, на її психічний стан, її проблеми та закономірності поведінкових дій. Зокрема, впродовж досліджуваного періоду рівень показників щодо раціонального каналу емпатії зростав від $2,88 \pm 0,16$ балів серед 15-річних дівчат до $2,94 \pm 0,17$ балів (2,1%; $p > 0,05$) серед 17-річних дівчат та від $2,70 \pm 0,17$ балів серед 15-річних юнаків до $3,24 \pm 0,17$ балів (20,0%; $p < 0,05$) серед 17-річних юнаків. Статевозумовлених розбіжностей, на відміну від попереднього випадку, не реєструвалось ($p > 0,05$).

Натомість у разі визначення особливостей емоційного каналу емпатії і відповідно здатності досліджуваної особи входити в емоційний резонанс з іншою людиною для сприйняття її внутрішнього світу та створення передумов до прогнозування її поведінки в майбутньому необхідно було звернути увагу на повністю протилежні по відношенню до попередніх тенденції, які полягали у зменшенні впродовж періоду спостережень показників з $3,40 \pm 0,20$ балів серед 15-річних дівчат до $3,28 \pm 0,15$ балів (3,5%; $p > 0,05$) серед 17-річних дівчат, а також з $2,94 \pm 0,19$ балів серед 15-річних юнаків до $2,74 \pm 0,17$ балів (6,8%; $p > 0,05$) серед 17-річних юнаків. Виражені гендерні розбіжності спостерігались серед учнів як у віці 16, так і у віці 17 років ($p < 0,05$).

Різноспрямовані тенденції були властиві для показників, які відзначали особливості інтуїтивного каналу емпатії, що засвідчує здатність досліджуваних осіб передбачувати поведінку їх партнерів, адекватно діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про їх досвід, який зберігається у підсвідомості, тощо. Так, було виявлено, що показники, які визначали ступінь розвитку інтуїтивних дій у сфері оціночних стереотипів, зростали з $3,01 \pm 0,21$ балів серед 15-річних дівчат до $3,24 \pm 0,23$ балів (7,6%; $p > 0,05$) серед 17-річних дівчат та відповідно знижувались з $3,05 \pm 0,18$ балів серед 15-річних юнаків до $2,82 \pm 0,19$ балів (7,5%; $p > 0,05$) серед 17-річних юнаків. Найвищі результати щодо визначення особливостей інтуїтивного каналу емпатії спостерігались серед представниць жіночої статі у віці 16 років – $3,50 \pm 0,20$ балів (16,3%; $p > 0,05$), серед представників чоловічої статі – у віці 15 років. Суттєві статевозумовлені відмінності реєструвались лише серед 16-річних осіб ($p < 0,05$).

Зміни, які спостерігались з боку показників установок, що сприяють емпатії, характеризувались поступовим, проте несуттєвим, зростанням рівня досліджуваних характеристик як у дівчат (з $3,59 \pm 0,21$ балів серед 15-річних учениць до $3,86 \pm 0,18$ балів (7,5%; $p > 0,05$) серед 17-річних учениць), так і у юнаків (з $3,09 \pm 0,18$ балів серед 15-річних школярів до $3,14 \pm 0,20$ балів (1,6%; $p > 0,05$) серед 17-річних школярів). Гендерні розбіжності були характерні тільки для 17-річних підлітків ($p < 0,01$).

Натомість зменшувались в динаміці досліджуваного періоду показники, змістом яких було визначення так би мовити “проникаючої” здатності в емпатії, що має бути розцінена як важлива комунікативна властивість людини, котра дозволяє створювати атмосферу відкритості та довірливості. Критеріальні величини характеристик, що визначались, знижувались з $3,38 \pm 0,17$ балів серед 15-річних дівчат до $3,13 \pm 0,17$ балів (7,4%; $p > 0,05$) серед 17-річних дів-

чат та з $2,90 \pm 0,19$ балів лише у 15-річних юнаків до $2,82 \pm 0,16$ балів (2,8%; $p > 0,05$) серед 17-річних юнаків.

Однією із незаперечних умов успішної емпатії є високий рівень ідентифікації, тобто уміння поставити себе на місце іншого для визначення його намагань, легкість, рухливість та гнучкість провідних емоційних ознак особистості, які зумовлюють високу здатність до наслідування, тощо. Рівень виявлених показників був достатньо стабільним і коливався у межах від $3,40 \pm 0,18$ до $3,62 \pm 0,17$ балів (6,5%; $p > 0,05$) серед дівчат та від $2,84 \pm 0,20$ до $3,08 \pm 0,16$ балів (8,5%; $p > 0,05$) серед юнаків. Проте суттєві статевозумовлені відмінності спостерігались серед 16-річних учнів ($p < 0,05$).

Отже, результати, отримані у разі вивчення та поглибленої оцінки емпатичних здібностей підлітків, засвідчували той факт, що у структурі розподілу досліджуваних показників, як серед дівчат, так і серед юнаків суттєво переважали показники, які засвідчували низький рівень розвитку емпатичних здібностей, причому інтегральний рівень емпатії у дівчат був суттєво вищим, ніж у юнаків.

Висновки

1. В ході визначення провідних характеристик психічного стану на підставі використання методики колірних виборів Люшера виявлене поступове погіршення досліджуваних показників впродовж часу перебування учнів в старших класах сучасної середньої школи, що в значно більшій мірі виражене серед юнаків.
2. Виявлено, що впродовж періоду спостережень рівень показників депресивних проявів в учнівському середовищі зменшувався як серед дівчат, так і серед юнаків, дещо підвищуючись у віці 17 років, причому саме серед представниць жіночої статі його величини були достовірно вищими протягом кожного із досліджуваних вікових періодів ($p < 0,05-0,01$). Крім того, протягом періоду спостережень як серед дівчат, так і серед юнаків спостерігалось зростання рівня показників, що визначали рівень розвитку характеристик астеничного стану.
3. Результати, отримані у разі вивчення та поглибленої оцінки емпатичних здібностей підлітків, засвідчували той факт, що у структурі розподілу досліджуваних показників, як серед дівчат, так і серед юнаків суттєво переважали показники, які відзначали низький рівень розвитку емпатичних здібностей, причому інтегральний рівень емпатії у дівчат був суттєво вищим, ніж у юнаків ($p < 0,05-0,01$).

ЛІТЕРАТУРА

1. Мороз В.М., Макаров С.Ю., Серебреннікова О.А., Сергета І.В. Навчальний стрес та психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 184 с.
2. Мороз В.М., Серебреннікова О.А., Сергета І.В., Стоян Н.В. Психофізіологічні та психогігієнічні основи ефективного використання здоров'язберігаючих технологій у закладах вищої освіти. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 208 с.
3. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Под ред. Д.Я. Райгородского. Самара: Издательский дом "Бахрах-М", 2011. 667 с.
4. Сергета І.В., Бардов В.Г., Дреженкова І.Л., Панчук О.Ю. Гігієнічні нормативи рухової активності студентів закладів вищої медичної освіти та шляхи її оптимізації. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 184 с.
5. Сергета І.В., Панчук О.Ю., Яворовський О.П. Гігієнічна діагностика професійної придатності студентів закладів медичної освіти (на прикладі стоматологічних спеціальностей). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 348 с.

6. Тимошук О.В., Полька Н.С., Сергета І.В. Наукові основи комплексної гігієнічної оцінки якості життя та адаптаційних можливостей сучасної учнівської і студентської молоді. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ». 272 с.
7. Serheta I.V., Bratkova O.Yu., Dyakova O.V., Drezhenkova I.L., Vakolyuk L.M., Lobastova T.V. Modern approaches to the screening assessment of the degree of the risk of prenosological disorders in the state of mental health of school-age pupils in the context of analysis of behavioral aspects of public health. *Wiadomości Lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960). 2021. Volume LXXIII, 2021, Issue 5, maj. P. 1169-1173. DOI : <https://doi.org/10.36740/WLek202105123>.

REFERENCES

1. Moroz V.M., Makarov S.Yu., Serebrennikova O.A., Serheta I.V. Navchalnyi stres ta psykhofiziologichni kryterii otsinky adaptatsiinykh mozhlyvostei orhanizmu studentiv zakladiv vyshchoi medychnoi osvity [Educational Stress and Psychophysiological Criteria for Assessing the Adaptive Capacity of the Body of Students of Higher Medical Education]. Vinnytsia : TOV «TVORY». 2020 : 184 p. (in Ukrainian).
2. Moroz V.M., Serebrennikova O.A., Serheta I.V., Stoian N.V. Psykhofiziologichni ta psykhohihiienichni osnovy efektyvnoho vykorystannia zdoroviazberihaiuchykh tekhnolohii u zakladakh vyshchoi osvity [Psychophysiological and Psychohygienic Bases of Effective Use of Health-Preserving Technologies in Higher Education Institutions]. Vinnytsia : TOV «TVORY». 2021 : 208 p. (in Ukrainian).
3. Prakticheskaya psikhodiagnostika. Metodiki i testy [Practical Psychodiagnostics. Techniques and Tests]. D.Ya. Raygorodskiy (ed.). Samara : Izdatelskiy dom “Bahrah-M”. 2011 : 667 p. (in Russian).
4. Serheta I.V., Bardov V.H., Drezhenkova I.L., Panchuk O.Yu. Hihiiienichni normatyvy rukhovoї aktyvnosti studentiv zakladiv vyshchoi medychnoi osvity ta shliakhy yii optymizatsii [Hygienic Standards of Motor Activity of Students of Institutions of Higher Medical Education and Ways of its Optimization]. Vinnytsia : TOV «TVORY». 2020 : 184 p. (in Ukrainian).
5. Serheta I.V., Panchuk O.Yu., Yavorovskiy O.P. Hihiiienichna diahnozyka profesiinoi prydatnosti studentiv zakladiv medychnoi osvity (na prykladi stomatolohichnykh spetsialnostei) [Hygienic Diagnostics of Professional Suitability of Students of Medical Education Institutions (on the Example of Dental Specialties)]. Vinnytsia : TOV «TVORY». 2020 : 348 p. (in Ukrainian).
6. Tymoshchuk O.V., Polka N.S., Serheta I.V. Naukovi osnovy kompleksnoi hihiiienichnoi otsinky yakosti zhyttia ta adaptatsiinykh mozhlyvostei suchasnoi uchnivskoi i studentskoi molodi [Scientific Bases of Complex Hygienic Assessment of Quality of Life and Adaptive Possibilities of Modern Pupil and Student Youth]. Vinnytsia : TOV «TVORY». 272 p. (in Ukrainian).
7. Serheta I.V., Bratkova O.Yu., Dyakova O.V., Drezhenkova I.L., Vakolyuk L.M., Lobastova T.V. Modern approaches to the screening assessment of the degree of the risk of prenosological disorders in the state of mental health of school-age pupils in the context of analysis of behavioral aspects of public health. *Warsaw : Wiadomości Lekarskie*. 2021 ; LXXIII (5 May) : 1169-1173. DOI : <https://doi.org/10.36740/WLek202105123>.

Надійшла до редакції / Received: 10.10.2021